

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mihály sárvári evang. iskolamester és Somogyi Péter írásai. 1551. decemberében OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek Vágsellyén elfogatja, Nagyszombatba hurcoltatja s börtönbe veteti SOMOGYI PÉTER vágsellyei iskolamestert s ettől kezdve 1558. június 7-én történt szabadulásáig szigorú eljárás folyik ellene.

Az eljárás során — amelybe BÁTHORY ANDRÁS országbíró is beavatkozott s amelyet ő döntött el SOMOGYI javára — először SOMOGYI hitbéli nézeteit tudakolták s 38 gyanús pontra nézve követeltek felvilágosítást. Később kiderült, hogy a 38 gyanús pontot egy nála lefoglalt könyvből merítették.

SOMOGYI csak azzal védekezett, hogy a szóban forgó műnek nem ő a szerzője, a perről szóló emlékiratában azonban megmondja, hogy a terhére frott munkát MIHÁLY sárvári iskolamester írta.

Ez az egyébként máig ismeretlen maradt MIHÁLY sárvári iskolamester ebben a perben és a perről szóló forrásokban sehol nem köztölt című munkájában az evangéliumi mozgalom alapelveit foglalta össze s igen hangsúlyozta Jézus Krisztus egyházfőiségét. Példálkozásában a pápa mellett OLÁH MIKLÓS érsek neve is szerepelt, mégpedig külön fejezetben ezzel a címmel: „Vajjon Péter igaz követője-e Oláh Miklós, az mostani érsek?“ OLÁH az eljárás folyamán az országbíró előtt főként ezen a fejezeten háborodik fel s ezért minősíti paskvillusnak a munkát s ezért követeli SOMOGYI megbüntetését, mert ebben „Sátának és a klérus felett zsarnokoskodó úrnak nevezi“.

A továbbiakban a könyv tartalmából és állásfoglalásából az a két kérdés figyelemreméltó, hogy „meg kell-e válogatás nélkül keresztelni a kicsinyeket is, a nagyokat is?“ és hogy „bőjtölj-e az olyan ember, akinek úgysis kevés az ennivalója?“

Az első kérdés ugyanis az anabaptista gondolkozás irányába mutat, a második ellenben az e korbeli teológiai érveléstől különösen elütő racionalizmust árul el, mert a reformátorok a bőjtöléssel soha nem azért helyezkednek szembe, mert némely embernek nincs mit ennie, vagy mert bőjtös ételek nehezen állnak rendelkezésére, hanem azért, mert szerintük Krisztus nem rendelte el.

Ha a SOMOGYI PÉTER ellen vádként felsorakoztatott 38 kérdést MIHÁLY sárvári iskolamester munkája sorrendjében kivonatolták volna, akkor a munka gerince is rekonstruálható lehetne s meg lehetne állapi-

tani a kapcsolatait is a reformáció irodalmával, bár a munka aligha lesz fordítás, mert OLÁH MIKLÓS Krisztus-követését külön fejezetben idegen szerző nem igen hánytorgatta. Megjelenési helye és ideje ismeretlen, de nem lehetetlen, hogy a mű azért keletkezett, mert Sárvárt nyomda volt s ez a nyomda gondoskodott a megjelenéséről is.

MIHÁLY sárvári iskolamester e művén kívül SOMOGYI PÉTER pere anyagából tudják meg, hogy SOMOGYI PÉTER is foglalkozott írással s két művel ő is gyarapította a magyar evangélikus irodalmat. Előbb egy Felső-Németországban megjelent kegyes kódexet ültetett át magyarrá a per előtt, amelyet könyvtárával együtt OLÁH MIKLÓS szintén lefoglaltatott s kézirata elkallódott vagy pedig lappang. A per után „*Libellus contribulationis de Sellyensium captivitate*“ cím alatt megírta s Pozsony városának ajánlotta pere történetét.

Ez a munka annak idején tudtunkkal kiadatlan maradt. Eredeti kézirata azonban CRUDY DÁNIEL pozsonyi evang. püspök útján a pozsonyi evang. egyház birtokába került s csak STROMPF LÁSZLÓ adta ki a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* II. (1903) 118—167. lapjain.

SOMOGYI PÉTER pere ilyenformán azért érdekelheti a magyar könyvtörténetet, mert lényegében sajtóper, továbbá mert két ismeretlen magyar könyv buggyan ki aktái közül s mert SOMOGYI PÉTER meg nem jelent harmadik munkája egyik elég korai láncszeme azoknak az életrajzi műveknek, melyek összegyűjtéséhez MÁTÉ KÁROLY tette meg az első lépést „*A magyar önéletírás kezdetei*“ című munkájában.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A puchói nyomda. Nyomda- és könyvtörténetünk sem régebben nem tartotta, sem napjainkban nem igen tartja számon azt a puchói nyomdát, amelyet az osztrák örökös tartományokból az 1620-as évek végén kiüldözött cseh-morva atyafiak hoztak magukkal s amely fél évszázadnál tovább tartó, Trencsénen és Zsolnán keresztül való vándorlás után az 1710-es években megint visszakerült Puchóra.

Mint trencséni és zsolnai nyomdát ismeri mind a kettő, mint puchóit azonban egyik sem emlegeti.

Pedig nyoma elég van mint ilyennek is, hiszen tudhatnánk róla KERMANN DÁNIEL ev. püspök történetéből,¹ azután BÉL MÁTYÁSTÓL és RIBAY GYÖRGYTŐL is.

KERMANN DÁNIEL miavai evang. lelkész és püspök 1730. május 5-én Pozsonyban tartott kihallgatása alkalmával emlékszik meg róla.

¹ SZIMONIDESZ LAJOS: Kermann Dániel ev. püspök főbenjáró pere iratai a Magyar Országos Levéltárban (.) Négy hasonmással. Ružomberok (Rózsashegy), 1940.

KERMANN ugyanis lelkészfelavató-okmány űrlapja egy kifejezése miatt került felségértés és vallásyalázás vádjával terhelt bíróság elé. S mikor nyomozzák, hogy hol nyomatta a szóban forgó űrlapot, azt a vallomást teszi, hogy Zsolnán, ifj. DÁDÁN JÁNOS nyomdájában 1706-ban s hozzáteszi, hogy azóta a nyomda egy CHRASTINA nevű puchói polgár birtokába jutott és Puchóra került.

A következő tudósítást BÉL MÁTYÁS szolgáltatta Trencsén vármegyéről nyújtott leírásában, ahol azt írja, hogy a Puchón felállított nyomda előbb Szenicre, majd Trencsénbe, onnan pedig Zsolnára helyeződött át.

Jóval többet tud róla RIBAY GYÖRGY, aki két dolgozatában is számon tartja.

Először „*Typographiae Hungariae*“ című összeállításában (1793)² írja, hogy „(Johannis Dadan) socer, Paulus Veterini, Neo-Boleslaviensis exul Bohemus Puchovii habitando emit typographiam a Nicolao Čížek typographo Trenchiniensi, quale antea per Benjaminum ab Hage ex Bohemia adlata fuit, eamque genero suo, huic Johanni Dadan, cujus uxor illius filia, Elisabetha fuit, jure haereditario donavit“. — Ez a tudósítása azonban nem egészen világos és látszólag a trencsényi nyomdáról szól. Tekintettel azonban arra, hogy a cseh-morva atyafiak menekült lelkészei először a lednici Rákóczi-uradalomban Puchón telepedtek le, nyilvánvaló, hogy először HAGEN BENJAMIN is Puchón állapodott meg a nyomdájával s csak akkor ment előbb Szenicre, azután Trencsénbe vele, mikor látta, hogy Puchón csak az exulánsoknak dolgozhat, idegen munkára ellenben nem igen számíthat.

Azután „*Lucubrationes de lingua et natione slavorum*“ című dolgozatában³ említi e nyomda puchói létezését.⁴

Ezek a megemlékezések világosan mutatják, hogy a puchói, szenici, trencsényi és zsolnai nyomdák nem külön alapítások, hanem a Csehországból Magyarországra behozott HAGEN-nyomda vándorlásának különböző állomásai. Tehát SZILÁDY JENŐnek az a megállapítása, hogy a cseh exulánsok a tótságnak felbecsülhetetlen szolgáltatottak, hogy a cseh exulánsok a tótságnak felbecsülhetetlen szolgáltatottak tettek nyomdák létesítésével, mert ők alapították a trencsényi (1632), zsolnai (1665) s a XVII. század végén a puchói nyomdát⁵ — e szerint úgy helyesbítendő, hogy ez a három nyomda tulajdonkép egy volt, illetve, hogy az egyik trencsényi nyomda — a ČÍZEK—HAGEN—DÁDAN-

² Kézirata a magyarhoni evang. egyetemes egyház levéltárában: I. c. 11. 46.

³ Kézirata a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában: 2. Fol. Slav.

⁴ SZÁBÓ ZOLTÁN: A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. — Ribay György életműve. (1937.) 17. l.

⁵ SZILÁDY JENŐ: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517—1711. (1939.) 65. l.

féle a szenici, zsolnai, a puchói, mellette azonban létezett Trencsénben egy másik — a WOKÁL-féle —, amely szintén morva eredetű, mert a WOKÁLOK is morvák voltak.⁶

A WOKÁL-nyomda itt most nem érdekel bennünket, a Puchóból (és Szenicről) Trencsénbe áthelyezett HAGEN-féle nyomtatványaival ellenben „*Typis Laurentij Beniamin ab Hage*“ cégjelzéssel 1651-től találkozunk s 1661-ig fordul elő a cégjelzése (II. 980.). RIBAY GYÖRGY Trencsénben a „*Typis Lutheolians*“ jelzésű nyomdát a folytatásának tartja. Ennek eddig csak egy terméke ismeretes (II. 1027.). Zsolnán ellenben 1665-től 1710-ig működött a DÁDAN-család tagjai kezén.

Puchói és szenici korszakából termékei nem ismeretesek. De nem azért, mert nem működött vagy mert nem maradtak kiadványai, hanem alighanem azért, mert főként a cseh-morva felekezet nyomtatványait készítette, amelyeknek Magyarországon való kinyomására bibliográfusaink nem is igen gondoltak, tehát nem törekedtek a puchói nyomda legkorábbi — az 1620-as évek végéről s az 1630—1640-es évekből származó termékei megállapítására.

Nyilvánvaló azonban, hogy a puchói nyomda termékei a cseh-morva testvérek felekezetének a nyomtatványai között rejlenek, ez az irodalom tehát ebből a szempontból végigvizsgálandó s eleve azt az eredményt ígéri, hogy a különböző más jelzésű nyomtatványok között puchói és szenici nyomtatvány is található. És az sem lehetetlen, hogy DRABIK MIKLÓS jövendőléseivel kapcsolatos vagy COMENIUS ÁMOS JÁNOSTÓL származó irat is akad köztük. SZIMONIDESZ LAJOS.

Újabb adalékok az 1848/49. évi hírlapirodalom könyvészetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtár 1848/49-i hírlapanyagának átnézése alkalmával néhány könyvészeti adatot találtam, melyek a GORIUPP ALISZ által közölt adatok („*Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliographiájához*“: MKSzle 1925, 141.) mellett újabb kiegészítésül szolgálhatnak ID. SZINNYEI JÓZSEF: *Hírlapirodalmunk 1848—49-ben* című cikkéhez (MKSzle 1877, 105., 223. és kny.). Adataim a következők:

⁶ A Puchón lakó cseh-morva menekültek teljes névjegyzéke a ledniczi uradalom 1669-ben felvett urbariumában található „*Helvetici in nova platea*“ cím alatt. Köztük elsőként szerepel *Paulus Veterinus* három forintos cenzussal, *Vocal László* és *Badan* (!) *László* két-két forint cenzussal. *Badannál* (!) a jegyzék feltüntet három fiút is. (Országos Levéltár, Urb. et conscr. 18. 4.) — Később, az 1684. június 19-én felvett urbariumban Puchón még a „*Helvetici in nova platea*“ sorában található: *Paulus Dadan* és *Venceslaus Dadan*, akik nyilván *Badan* (!) *László* fiai, mert az előző 1669-i urbariumban név szerint még nem szerepelnek. (Országos Levéltár, Urb. et conscr. 18. 6.)

I. Magyar nyelvű hirlapok:

1. *Abrázolt Folyóirat.* (Kassa.) 1—12. szám = 96 lap. (V. ö. SZINNYEI 1. sz. alatt.)

*2. *Alföldi Hírlap.* (Debrecen.) Az 1849. évből SZINNYEI által ismert 67 számon kívül a Könyvtár birtokában van a júl. 24-én megjelent 70. szám = 206 l. (V. ö. SZINNYEI 2. sz.)

3. *Aradi Hirdető.* (Arad.) 1849. évi, SZINNYEI által is ismert 26 számának terjedelme 122 l. (V. ö. SZINNYEI 5. sz.)

4. *Budapesti Híradó.* (Pozsony és Budapest.) SZINNYEI által is ismert 723—888. számainak terjedelme 670 l. (V. ö. SZINNYEI 9. sz.)

5. *Debreczeni Lapok.* (Debrecen.) 9 számának terjedelme 36 l. (V. ö. SZINNYEI 12. sz.)

6. *Erdélyi Híradó.* (Kolozsvár.) A lap 1848. évi első (314.) számának helyes kelte: jan. 4. (V. ö. SZINNYEI 17. sz.)

7. *Futár.* (Budapest.) Terjedelme 4 l. (V. ö. SZINNYEI 25. sz.)

8. *Hadi Lap.* (Csíkszereda.) Első számának helyes kelte: 1849. máj. 27.¹ (V. ö. SZINNYEI 28. sz.)

9. *Jövő.* (Budapest.) A lapnak 1848. dec. 1. és dec. 28. között nem 32, hanem 23 száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 39. sz.)

10. *Katholikus Néplap.* (Budapest.) 1848. évi 26. száma nem dec. 27-én, hanem dec. 28-án kelt = 208 l. 1849. október havi első száma nem 1-én, hanem 4-én jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 41. sz.)

11. *Kolozsvári Híradó.* (Kolozsvár.) SZINNYEI által ismert 94 számának terjedelme 378 l. (V. ö. SZINNYEI 45. sz.)

*12. *Kolozsvári Lap.* (Kolozsvár.) Indult 1849. nov. 16-án. Megjelent hetenként kétszer. A Könyvtár birtokában van a dec. 21-én megjelent 11. szám, melynek felelős szerkesztője MAKOLDI SÁMUEL, nyomtatója a ref. kollégium nyomdája volt. A lapnak, melyet SZINNYEI nem ismer, különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy az a maga idejében az egyedüli, Erdély területén megjelent magyar nyelvű újság.

13. *Magyar Academiai Értesítő.* (Budapest.) A folyóiratnak 1848-ban nem a 3., hanem 3 száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 52. sz.)

*14. *Magyar Őr.* (Budapest.) Első száma nem 1849. jan. 29-én, hanem jan. 25-én jelent meg. A Könyvtár birtokában levő utolsó szám márc. 11-én jelent meg = 20 szám, 80 l. (V. ö. SZINNYEI 55. sz.)

*15. *Népelem.* (Budapest.) 1848. szept. 26-án megjelent még a 72., szept. 27-én pedig a 73. száma. (V. ö. SZINNYEI 65. sz.)

* A csillaggal jelölt tételek SZINNYEI által nem ismert lapokat vagy számokat közölnek.

¹ A keltet helyesen közli LUKÁCS JÓZSEF: *Katonai hirlapok a magyar honvédség felállításáig* c. cikkében: MKSzle 1941, 381.

16. *Pesti Divatlap.* (Budapest.) SZINNYEI által is ismert 28 számának terjedelme nem 788, hanem 796 l. (V. ö. SZINNYEI 70. sz.)

17. *Pesti Hirlap.* (Budapest.) 1849. január havi utolsó száma nem 23-án, hanem 28-án kelt, sorszáma nem 370., hanem 270. (V. ö. SZINNYEI 71. sz.)

*18. *Szegedi Hirlap.* (Szeged.) Első száma nem 1849. máj. 1-én, hanem máj. 2-án jelent meg. Július 28-án megjelent még a lap 34., ezt követőleg július 30-án pedig a 35. száma. (V. ö. SZINNYEI 80. sz.)

19. *Székely Hirmondó.* (Kézdivásárhely.) SZINNYEI által is ismert 4 számának terjedelme 16 l. (V. ö. SZINNYEI 81. sz.)

20. *Társalkodó.* (Budapest.) 1848. évi első száma nem január 6-án, hanem január 7-én kelt. (V. ö. SZINNYEI 82. sz.)

*21. *Tisza-vidéki Ujság.* (Szeged.) 1849. ápr. 14-én is megjelent még száma: a 29. (V. ö. SZINNYEI 84. sz.)

22. *Vasárnapi Ujság.* (Kolozsvár.) 733. száma nem 1848. jún. 10-én, hanem június 19-én kelt. (V. ö. SZINNYEI 85. sz.)

II. Németnyelvű hirlapok:

1. *Anhang zum Temesvarer Wochenblatt.* (Temesvár.) 1848. évi, SZINNYEI által is ismert 53 számának terjedelme 296 l. (V. ö. SZINNYEI 4. sz.)

2. *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde.* (Brassó.) 46. számának helyes kelte 1848. november 20. 46. számának terjedelme nem 502, hanem 302 l. (V. ö. SZINNYEI 7. sz.)

3. *Gemeinnützige Blätter für Belehrung und Unterhaltung.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában meglévő 1848. évi 1. száma nem május 1-én, hanem május 4-én kelt = 4 l., szerk. és kiadta JÁNISCH JÓZSEF, nyomta az egyetemi nyomda. (V. ö. SZINNYEI 18. sz.)

*4. *Grosse Pfaffenzwicker, Der.* (Győr.) Könyvtárunk birtokában a SZINNYEI által ismert 1848. április 18-i és 20-i, valamint a GORIUPP által ismert április 22, 26, 29, május 2, 4, 6, 9, 11, 13, 16, 20 és június 5-i számokon kívül megvannak a június 21, 28 és július 13-i számok. (V. ö. SZINNYEI 19. sz. és GORIUPP 4. sz.)

*5. *Hungaria.* (Pozsony.) 1848. július 4-től augusztus 31-ig megjelent 25 szám. (V. ö. SZINNYEI 21. sz.)

*6. *Intelligenzblatt der Morgenröthe.* (Budapest.) Indult 1848. január 1-én, a Könyvtár birtokában lévő utolsó szám március 19-én jelent meg = 23 szám, 110 l. (V. ö. SZINNYEI 22. sz.)

*7. *Junge Ungarn, Das.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában meglévő 1. szám 1848. április 8-án kelt. (V. ö. SZINNYEI 23. sz.)

*8. *Katholische Christ, Der.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában lévő 1848. évi utolsó szám december 24-én jelent meg = 34 szám, 148 l. (V. ö. SZINNYEI 25. sz.)

9. *Közlöny des Teufels.* (Budapest.) A Könyvtárban megvan az 1848. szeptember 11-én megjelent 2. és a szeptember 17-én megjelent 3. szám. A 2. számot KOZMA VAZUL, a 3-at EISENFELS RUDOLF nyomta. (V. ö. SZINNYEI 27. sz.)

*10. *Oesterreichisch deutsche Zeitung.* (Wien.) Alcíme 1848. április 14-től 28-ig „*Beiblatt zur Pressburger Zeitung*“. A lap nevezett időközben megjelent 4—11. száma a pozsonyi *Städtische Pressburger Zeitung*nak és *Pannoniának* volt a melléklapja. A 4—6. számon szerkesztő nincs feltüntetve, a 7—11. számot KERN H. szerkesztette. A 4—11. számot kiadta LÖW HENRIK, nyomta KLOPF U. és EURICH A.

11. *Pannonia.* (Pozsony.) 1848. II. félévi 1. száma nem július 1-én, hanem július 4-én, 1849. évi 9. száma nem február 5-én, hanem február 3-án jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 35. sz.)

*12. *Pester Zeitung.* (Budapest.) 1848. évi utolsó száma december 31-én jelent meg = 867 szám, 5188 l. 1849. évi első száma nem január 16-án, hanem január 2-án jelent meg = 868. szám, 5187. l. Az 1849. évfolyam terjedelme 5187—6468. l. (V. ö. SZINNYEI 41. sz.)

*13. *Siebenbürger Wochenblatt.* (Brassó.) Az utolsó, a Könyvtár birtokában meglévő 1848. évi szám december 25-én jelent meg = 106 szám, 628 l. (V. ö. SZINNYEI 51. sz.)

14. *Temesvarer Anzeiger.* (Temesvár.) SZINNYEI által ismert 18 számának terjedelme 97 (+1 sztl.) l. Nyomta BEICHEL JÓZSEF. (V. ö. SZINNYEI 57. sz.)

15. *Temesvarer Wochenblatt für nützliche Unterhaltung und heimatische Interessen.* (Temesvár.) 1848. december 30-án nem az 50., hanem az 53. száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 58. sz.)

*16. *Ungarische Israelit, Der.* (Budapest.) A SZINNYEI által ismert számokon kívül a Könyvtár birtokában van még az 1848. szeptember 26-án megjelent 35. szám = 260 l. A számot EISENFELS RUDOLF nyomta. (V. ö. SZINNYEI 62. sz.)

*17. *Völkerbund.* (Wien.) A lap a Könyvtár birtokában lévő 1. szám tanúsága szerint 1848. május 30-án indult. (V. ö. SZINNYEI 71. sz.)

III. Szlováknyelvű lapok:

*1. *Orol Tatránski.* (Pozsony.) Indult 1845. augusztus 8-án. A SZINNYEI által utolsónak ismert és a Könyvtárban is utolsó (97.) szám 1848. július 6-án jelent meg = 774 l. (V. ö. SZINNYEI 3. sz.)

Ismeretlen magyarországi hírlapok, vicclapok, szemlék az Országos Széchényi Könyvtár hirlaptárában. Az Országos Széchényi Könyvtár régi, feldolgozatlan anyaga közül a hírlapbibliográfia szempontjából nagyon érdekes anyag került elő az 1942. évi költözéskor. Mintegy 200 hazai időszaki sajtótermék egyes számai az 1868-tól 1872-ig terjedő évekből s egy 1884-ben indult nyomatomunk. Nagyobbik része a már meglevő hírlapanyag állományát egészíti ki, vagy legalább is hiányokat pótol. Érdekesebbik és értékeesebbik része azonban az a nyolcvanegy hírlap, folyóirat — igaz valamennyiből csak egy, legfeljebb két szám maradt fenn —, amelyeket sem az Országos Széchényi Könyvtár, sem a főváros másik három nagy közkönyvtárának állományában nem sikerült megtalálnunk. Az e korra vonatkozó fontosabb hírlapbibliográfiák, hírlaptörténetek sem tesznek róluk említést, azt a hat lapot kivéve, amelyet SZINNYEI JÓZSEF a Vasárnapi Ujság 1870. évfolyamában,¹ a hazai németnyelvű hírlapirodalomról összeállított rovatban közölte (*Echo aus Siebenbürgen; Der Grenzbote; Ludwig Schönberger's Pester Börsen- und Handelsbericht; Neutra-Trenchiner Nachrichten; Pancsovaer Wochenblatt; Temesvarer Anzeiger*). KERESZTY ISTVÁN hírlapbibliográfiája² nyomán mindössze hét lapra vonatkozólag tehetünk feltevéseket. Közülök a zágrábi *Napredak* (1869/70. X. évf.) azonos lehet az idézett műben megemlített, ugyanilyen című lappal. Bár ez 1848-ban indult Karlócán s később Zimonyban, majd Újvidéken adták ki, közbeeső szünetekkel. Utolsó nyomunk 1869-ből való.³ Így a folyamatosságot, a hiányzó évfolyamok nélkül, nem tudjuk kimutatni. Hasonlóan eredménytelen az egybevetés a *Vršačka Kula* esetében. A lap 1867-ben indult, viszont az újonnan előkerült példány 1871-ben még csak a IV. évfolyamnál tartott. A *Zagrebački Katolički List* (1871. XXII. évf.) valószínűleg összefügg az 1849-ben megindult zágrábi *Katholische Zeitung*gal; és lehetséges, hogy az 1849-ben megindított s 1852-ben még élt zágrábi *Südslavische Zeitung*nak folytatása az 1871-ben Sziszeken évfolyam nélkül megjelent, „új folyam“ jelzésű, azonos című újság. Mindez azonban csak feltevés. Mintahogyan esetleg újraindulást tételezhetünk fel a *Pest-Ofner Lokal-Blatt* (1870. I. évf.), a *Pučki Prijatelj* (1870. IV. évf.) és a *Sloga* (1870. I. évf.) című lapok esetében. Bizonyítanunk azonban ezt nem lehet, mivel az

¹ SZINNYEI J.: A német hírlapirodalom Magyarországon 1870-ben. Vasárnapi Ujság, 1870. XVII. évf. 62. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A Magy. Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. V.

³ Az Orsz. Széchényi Könyvtár katalógusának tanúsága szerint 1869-ben megszűnt.

idézett hírlapösszeállításban felemlített, azonos című lapok időpontja és a most előkerült anyag első dátuma között nagy az időbeli távolság, másrészt a lapokon az újraindulást nem tüntették fel, vagy pedig csak későbbi évfolyamok vannak kezünkben.

Feltehetjük még, hogy a *Die Unabhängigkeit* (1871. I. évf.) című, Pesten megjelent lap az Országos Széchényi Könyvtárban egykor megvolt: *Die Ungarische Unabhängigkeit* (1871. I. évf.) folytatása.

Csupán két hetilap előzményeire vonatkozólag vannak pontos adataink: a *Pest-Ofner Illustrirte Zeitung*ról, melléklapja: *Die Fackel*, s a *Pester Familien-Journal*ról, főlapja: a *Neues Pester-Journal* révén; azonkívül a *Novij Svět* származásáról, amely az 1871-ben megszűnt ungvári *Svět* egyenes folytatása. De mindhárom lap hiányzott a fentjelzett könyvtárak, hírlaptörténetek, bibliográfiák anyagából.

Az előkerült sajtótermékekkel egyenként foglalkozni nem áll módunkban, sem nagy számuk, sem jelentőségük miatt: csak egy-két szám maradt meg közülök, nagyobbára az első évfolyam első száma, vagy a mutatóványszám. Valószínűleg nagy részük nem is élt tovább. Némelyik pedig talán csak a mutatóványszámig jutott el. Tiszavirág életükből sok tanulságot levonni nem igen lehet. Csupán rövid, összefoglaló ismertetésre szorítkozhatunk. Kortörténeti szempontból mégis fontos dokumentumok. Jellemző, hogy az elnyomás megszűntével mennyire fellendült az időszaki sajtó. De jellegzetesen tükrözi vissza a korizlést a lapok címe, anyaga is.

Nem lep meg bennünket, hogy magyarnyelvű közöttük csak egy van, s az is későbbi. Az akkori magyarnyelvű időszaki termékek ugyanis már megvoltak a könyvtár állományában. Az 1884. február 27-én indult *Budapesti Levelező* egyik korai könyvatosunk, vidéki lapok számára. Érdekessége, hogy PORZSOLT KÁLMÁN szerkesztette és hogy MIKSZÁTH KÁLMÁN egyik karcolatát közli (A demokrácia a szabadelvű clubban.), amely pár nap múlva a *Pesti Hírlapban*⁴ jelent meg. Több száma nem ismeretes.

Legnagyobb a száma a németnyelvű lapoknak: összesen 48. Magyaroztatát a szerkesztők nevei adják. A kiegyezés után a sajtó fellendült. Ezt az alkalmat a szellemi megmozdulásokban rögtön részt vevő zsidóság azonnal észrevette és meg is ragadta.

Műfajok szerinti megoszlásuk a következő: 10 politikai lap; 6 vegyes tartalmú, helyi érdekű lap; 4 tudományos és művészeti folyóirat; 9 ismeretterjesztő, közhasznú, képes, családi és néplap; 2 szépirodalmi lap; 5 élclap; 1 színházi lap; 2 hitbuzgalmi lap és 9 szaklap. Zömük (26) a fővárosban jelent meg és ugyanott nyom-

⁴ Pesti Hírlap, 1884. VI. évf. 61. sz.

ták: 3 politikai lapot: *Pester Montagszeitung* (1871. I. évf.), *Pester Montagsblätter* (1871. I. évf.) című lapokat és a magyar munkáspárt orgánumat, a *Brüderlichkeit* (1871. évf. nélkül); a *Pest-Ofner Lokal-Blatt* (1870. I. évf., 1871. II. évf.) című vegyes tartalmú helyi lapot; 2 tudományos és művészeti folyóiratot: a *Revue* (1871. I. évf.) és a magyar-zsidó haladáspárt lapját: *Die Palmét* (1871. I. évf.). Hat ismeretterjesztő és közhasznú lap került elő a fővárosi anyagból: *Die Neue Freie Zeit* (1870. [I. évf.]); *Pester Familien-Journal* (1870. évf. nélkül), *Die Unabhängigkeit* (1871. I. évf.), *Der Vereins-Courier* és melléklapja: *Der Vereins-Bote* (1870. I. évf.) és végül a *Pest-Ofner Illustrierte Zeitung* (1870. V. évf.), a közismert *Die Fackel* című lapnak 1870-től főlapja. A most előkerült főlap még három melléklapról tesz említést (*Ungarischer Figaro*, *Spatzenversammlung*, *Allgemeiner Geschäftsbericht*), ez utóbbiak azonban még nem kerültek elő, s valószínű, hogy soha meg sem jelentek. Pesti szépirodalmi és művészeti lapok: *Die Donau* (1870. évf. nélkül) és *Das Neue Blatt* (1871. I. évf.). A sok korabeli fővárosi élclap közül megkerült: a *Blaustrumpf* (1870. I. évf.) s a *Das Neue Blatt* melléklapja: *Der Knirps* (1871. I. évf.); azonkívül a *Pester Fliegende Blätter* (1871. I. évf.) és az évente egyszer megjelent *Neuer Freier Narren Lloyd* (1871. VII. évf.). Viszonylag sok a fővárosi szaklap az anyagban: egy üzleti hetiszemle: *Die Geschäftswoche* (1870. I. évf.), 3 közgazdasági, kereskedelmi, közlekedési illetve biztosítási, stb. szaklap: a Pesten és Bécsben megjelent *Intelligenzblatt* (1871. I. évf.), SCHÖNBERGER LAJOS *Pester Börsen- und Handelsberichtje* (1871. IV. évf.) és a bécsi világi kiállítás magyarországi különlapja: az *Ungarisches Centralblatt für Handel, Verkehr und Finanzen* (1871. [I. évf.]), két melléklapjával: *Der Spediteurrel* (1871. évf. nélkül) és *Der Sichere Mann*-nal, az „első magyarországi biztosítási lappal“, azonkívül a gazdasági és szociális jellegű *Stadt-Zeitung für Pest-Ofen Alt-Ofen und Neu-Pest* (1871. évf. nélkül), amelynek meghirdetett melléklapját: *Der Löschmann* című tűzoltó orgánumat valószínűleg ki sem adták. Sorukat a *Postbote* (1871. I. évf.) című póstás-hetilap zárja le.

Aradi megjelenésű az *Arader Tageblatt* (1871. I. évf.) című politikai lap. Besztercebányán adták ki a *Neusohler Journal* (1871. I. évf.) című helyi érdekű hetilapot. Gyulafehérvárról egy politikai hetilap, a már említett *Echo aus Siebenbürgen* (1871. I. évf.) került elő. Nyitáról egy vegyes tartalmú, helyi hetilap: a *Neutra-Trenchiner Nachrichten* (1870. II. évf.). Pancsovai kiadású a hetenként kétszer megjelent *Pancsovaer Deutsche Zeitung* (1870. I. évf.) és a *Neues Pancsovaer Wochenblatt* (1871. II. évf.) című helyi érdekű, vegyes tartalmú s a *Pancsovaer Wochenblatt* (1870. III. évf., 1871. IV. évf.)

című ismeretterjesztő, közhasznú lap. Pozsonyból egy folyóirat: a *Deutsch-ungarische Monatschrift* (1870. évf. nélkül), egy ismeretterjesztő, közhasznú hetilap, a Pozsonyban és Budán kiadott: *Die Deutsche Wacht an der Donau* (1871. II. évf.), a *Pressburger Zwischenakt* (1871. I. évf.) című színházi napilap, és két hitbuzgalmi folyóirat: *Das Katolische Pressburg* (1871. I. évf.) s *Die Kirchliche Reform* (1871. évf. nélkül), a *Die Deutsche Wacht an der Donau* melléklapja került elő. Sziszeki politikai lap a fentemlített *Südslavische Zeitung*. Temesvárról három sajtótermék származik: az *Union* (1871. I. évf.) című osztrák-magyar szabadkőműves politikai lap; egy ismeretterjesztő és szórakoztató hetilap, *Temesvarer Sonntagsblatt* (1870. I. évf.) és egy ipari, kereskedelmi és gazdasági szaklap: a már említett *Temesvarer Anzeiger* (1871. IV. évf.). Túrócszentmártonban adták ki a *Neue Gartenlaube* (1871. I. évf.) című szépirodalmi havi folyóiratot. Zágrábról négy németnyelvű lapot tartalmazott az anyag, két politikai napilapot: *Südslavische Correspondenz* (1871. I. évf.), *Agramer Lloyd* (1871. I. évf.), egy helyi érdekű lapot: *Agramer Sonntags-Zeitung* (1871. I. évf.) és egy élclapot: *Die Klatschrose* (1871. I. évf.); Zimonyból pedig egy politikai hetilapot, a már jelzett *Der Grenzbotét* (1870. II. évf., 1871. III. évf.).

Számban a német anyag után következik a horvát: 5 politikai lappal, 3 tudományos és művészeti folyóirattal, 4 ismeretterjesztő, 1 ifjúsági és 1 hitbuzgalmi lappal, 3 szaklappal. Legnagyobb részük Zágrábban jelent meg és ott is nyomták őket: az *Obzor* (Láthatár) (1871. I. évf.) és a már említett *Sloga* (Egyetértés) című hetilapot s ennek esti lapját, a *Večernik Slogét* (1870. I. évf.); a *Školski Prijatelj* (1870. III. évf., 1871. IV. évf.) és a fent tárgyalt *Napredak* (Előre) című pedagógiai folyóiratokat, s az utóbbi mellékletét: az első általános horvát tanítói gyűlés központi választmányának értesítőjét (*Vjestnik Proe Obće Hrvatske Učiteljske Skupštine*); azonkívül 3 ismeretterjesztő és szórakoztató lapot, a *Dragoljub* (Kincsszerető) ([1868.] II. évf.), *Hrvatska* (Horvátország) (1871. I. évf.) és *Hrvatski Sokol* (Horvát Sas) (1870. I. évf.) című és a fentemlített *Zagrebački Katolički List* című hitbuzgalmi lapot; s végül a horvát-szlavón gazdasági egyesület kiadásában megjelent 2 gazdasági szaklapot: *Gospodarski List* (Gazdasági lap) (1870. XVIII. évf.) és *Gospodarski Poučnik* (Gazdasági oktató) (1867 előtti, évf. nélkül). Sziszekről két politikai lap: *Zatočnik* (Bajnok) (1870. II. évf.) és *Branik* (Oltalom) (1871. I. évf.) és egy jogi szaklap, a *Novi Pravnik* (Új jogász) (1871. I. évf.) gazdagítja a horvát hírlapanyagot. Károlyvárosról és Varasdórról egy ifjúsági folyóirat: *Zlatni Orasi* (Arany Diók) (1870. I. évf.),

illetőleg egy oktató, mulattató néplap: *Pučki Prijatelj* (Népbarát) (1870. IV. évf.) került újonnan a könyvtárba.

Még kevesebb a szerb szaporulat: egy pesti pedagógiai szaklap: a *Srpska Narodna Škola* (Szerb nemzeti iskola) (1870. I. évf.), két pancsovai szaklap: a gazdasági jellegű *Pančevac* (1870. II. évf., 1871. III. évf.) és a *Domaći Lekar* (Házi orvos) (1871. I. évf.) című nép-egészségügyi havilap; két Versecen kiadott időszaki termék: a fentebb említett, helyi jellegű *Vršacka Kula* (Verseci vár) és az ismeretterjesztő *Istok* (Kelet) (1871. I. évf.) című lap; 2 újvidéki politikai lap: a *Narod* (Nemzet) (1870. I. évf., 1871. II. évf.) és *Srbski Narod* (Szerb nemzet) (1870. II. évf., 1871. III. évf.) s az ott megjelenő helyi jellegű *Zemljak* (A földi) (1870. évf. nélkül) című nemzeti hetilap.

A szlováknyelvű anyagot csak két ismeretterjesztő, vegyes tartalmú hetilap és egy élclap képviseli: a Pesten megjelent *Zora* (Hajnal) (1870. évf. nélkül), *Vlastenec* (Hazafi) (1870. II. évf., 1871. III. évf.) és *Ježibaba* (1871. I. évf.), a *Slovenské Noviny* melléklapja.

Olasz és ruszin lapokból csak kettő-kettő került elő: az előbbieket Fiumében adták ki s mindkettő gazdasági és tengerészeti jellegű; egy politikai napilap: *Giornale di Fiume Commerciale, Marittimo e Politico* (Fiumei kereskedelmi, tengerészeti és politikai lap) (1871. I. évf.) és egy havonként kétszer megjelent szaklap: *Marina e Commercio* (Tengerészet és kereskedelem) (1871. III. évf.); az utóbbiak közül az egyik, *Novij Svět* (Új világ) Ungvárott jelent meg s mint mondtuk, a *Svět* című szépirodalmi lap folytatása; az oroszbarát élclap a: *Sova* (Bagoly) (1871. I. évf.) pedig Pesten.

A röviden felsorolt adatokból természetesen a szóban levő anyagot megismerni nem lehet. De minthogy SZINNYEI is csak szám szerint sorolja fel az idegennyelvű sajtótermékeket a *Vasárnapi Ujságban* közölt hírlapösszeállításában — a németnyelvűeket is csak ritka esetben címük szerint — így az akkori idegennyelvű hírlapirodalmunkra vonatkozó ismereteinket ez az újonnan előkerült anyag bizonyára gazdagítja.

SZEKERES MARGIT.

Kossuth Pesti Hírlapjának változatai. A mutált lapokat, lapvariánsokat, lapváltozatokat — miként a nem tévedésből egyidőben keltezett, hasonlóan számozott, de formai beosztásban, tartalomban a legcsekélyebb módon is egymástól eltérő lappéldányokat nevezik — rendszerint különböző körülmények: lapszerkesztői tréfák, képviselőválasztási korteskedések, cenzuratörlések, cikkpótlások, valamint sajtótechnikai eljárások is életre hívhatják. A magyar hírlapváltozatok behatóbb tanulmányozására TRÓCSÁNYI ZOLTÁN hívta fel a hírlap- és könyvtudománnyal foglalkozók figyelmét egyik MKSzlé-

ben, megjelent és egyben ezt a kutatást elindító cikkében (v. ö. — —: *Hírlapváltozatok*. MKSZle, 1937. 223—231. l.). Azóta sok cikk foglalkozott már hasonló kérdéssel, több-kevesebb új adattal gazdagította irodalmát, melyek közül mi a „Két régi újság pöre egy utánnomás körül“ címűt (DEZSÉNYI BÉLA: — — MKSZle, 1940. 278—282. l.) említjük meg, minthogy az egyébként igen kifogástalanul megírt közlemény némi helyreigazításra szorul.

DEZSÉNYI szerint ugyanis „nem lesz érdektelen... megismerkedni a *legrégibb* hazai hírlapváltozattal... [mely] úgy jött létre, hogy a *Jelenkor* című újság 1848. évi országgyűlési tudósításainak egy részét egy másik lapból, a *Nemzeti Ujságból* vette át, mégpedig úgy, hogy az egyes beszédeket ugyanarról a szedéstről nyomtatták mindkét újság részére“. Ehhez csak annyit kell hozzáfűznünk, hogy nekünk sikerült egy *régebbi* hírlapváltozatra bukkannunk, mégpedig egy igen tekintélyes lapban, KOSSUTH százasztendő *Pesti Hírlapjában*. Erről sem mernénk állítani, hogy a „legrégibb magyar hírlapváltozat“: a fenti idézet, valamint a mi meglátásunk már némi óvatosságra intenek. Bátran állíthatjuk azonban, hogy az érdekesebbek közé tartozik, hiszen ékesen szóló tanúja KOSSUTH és alig meginduló lapja nagy népszerűségének.

KOSSUTH *Pesti Hírlapja* 1841-ben indult hódító útjára. Nemzeti létünket, sorsunkat tárgyaló hasábjain elsőnek ismerte fel a sajtóban a gondolatközlés leghatásosabb eszközét, a nemzeti sajtónak igazi alakító erejét és hatalmát. Vele együtt indulnak el az egykorú lapokban a magyar problémával kapcsolatos fejtegetések és viták, melynek természetes következménye e lapoknak egyre fokozódó népszerűsége. Szinte versengenek egymással és a versenyben az a győztes, annak a példányszámai emelkednek, amelyeknek szerkesztői meggyőzőbb erővel, nagyobb sikerrel szerepelnek a megoldásért folytatott küzdelemben. Ezért határozták el KOSSUTH és a kiadótulajdonos LANDERER LAJOS, hogy az igen keresett és egy-kettőre szétkapkodott *Pesti Hírlap* elfogyott számaiból második kiadást nyomtatnak.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptára KOSSUTH *Pesti Hírlapját* két példányban őrzi; a 450-es jelzettel ellátott példány tartalmazza az első, a 449-es jelzetű a második kiadás számait. A második kiadást a lap alsó margóján nyomtatással is jelzi egészen 1841. febr. 27-ig (Télutó 27. 1841. 17. sz.), 1841. márc. 3-án (Tavaszelő 3. 1841. 18. sz.) azonban már nem találjuk a megkülönböztetést, ellenben ezzel a számmal kezdődik LANDERER LAJOS-nak az előfizetőkhez intézett és egyúttal a második kiadás szükségességét megmagyarázó felhívása: „Lapjaink eddigi számai mind elfogytak. Azokkal tehát többé nem szolgálhatván, ezúttal a folyó év máso-

dik évnegyedére, valamint hátralévő három évnegyedére is előfizetést nyitunk. Az évnegyedes előfizetés (Április elejétől június végéig) a két fővárosban, házhordással 2 frt. 48 kr.; borítékban, vagy postán borítékkal 3 frt. 30 kr.; — három évnegyedes előfizetés pedig (Áprilistől az év végéig) szabott ár szerint, helyben házhordással 7 frt. 30 kr.; borítékban vagy postán borítékkal 9 frt. mind pengő pénzben. Akik három évnegyedre előfizetnek, azoknak a márciusi számokkal is kedveskedünk, azon naptól, melyen megrendelésüket veendjük. — Végezetül, mivel szerencsénk van tapasztalni, hogy lapjaink eddigi számai folyvást kívántatnak, tisztelettel kérjük mindazokat, kik az eddigi számokat bírni óhajtják, méltóztassanak minél hamarabb előfizetni; mert azon esetre, ha 300 megrendelés érkezik, MÁSODIK KIADÁST készítettünk, s a kijött számokkal is szolgálunk; ha pedig annyi nem érkezik, hogy a második kiadás költségeit fedezné, az előfizetett pénzt visszafizetjük“ (v. ö. 1841. márc. 24. 24. sz.). 1841. máj. 22. 41. sz.-ban szerkesztőnek és kiadónak már „van szerencsénk jelenteni, hogy Hírlapjuk első félévi elfogyott számai második kiadásban e hónap végével egészen készen lesznek: azokból tehát, ha ki még bírni óhajtana, teljes számú példányokkal szolgálhatnak“ (v. ö. még: Tavaszutó 26. és 42. 1841. 29. és 43. számokat, valamint Nyárelő 16. 1841. 48. sz.-t). Az utánnomás szükségességét tisztán látjuk az eddigeből: oka az elfogyott és még mindig nagyon keresett számokban, az érdeklődésben rejlik.

Lássuk most már, miért és mennyiben variánsok KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* első számai, a Téli 2. 1841. 1. sz. A példányok lapfejei megegyeznek, úgyszintén a háromhasábos beosztás és a nyolcoldalas lapterjedelem. Az első kiadáson azonban az első oldal három hasábját a lapnak kb. $\frac{3}{4}$ -nyi mélységében kettéosztja SZALAY LÁSZLÓNAK a „*Journalistica*“-ról szóló, három oldalra menő, tárcaszerűen közölt cikke, mely a második kiadásban az ötödik oldalon található és megfelezi a háromhasábos lapbeosztást. Itt a „*Journalistica*“-t közlő rovatnak már címe is van: *Értekező*. SZALAY közleménye a második kiadás ötödik oldalán, a zárómondatot kivéve, befejeződik. A zárómondat átkerül a hatodik oldal első hasábjára, melyet folytatólagosan követnek mindazok a cikkek (*Magyarország 1841-ben* GOROVE ISTVÁN tollából; *Nemzeti Színház* —T— aláírással), melyeket az első kiadás a „*Journalistica*“ után közölt a tárcarovatban. A második kiadásban ezek az ötödik és a hatodik oldalakat töltik meg háromhasábos beosztásban. E variánsok eddig említett eltérései (1—6. oldalig) tisztán formai jellegűek, a cikkek helyének megváltozását, más oldalakon való elosztását jelentik; mégis állítanunk kell mélyebb megfontolásukat. Áthelyezésük tartalmi fontosságuk megítéléséből származhatott: az elmé-

leti, elmékedő tárgyakat közlő, a lassubb és hosszabb megfontolásokból születő és azt eredményező cikkeknek át kellett engedniök helyüket a nemzet lázas életütemével egybekapcsolt gondolatoknak, mondatoknak. Viszont az is nagyon valószínű, hogy az újranyomás más tördelési technikát kívánt és eredményezett, a kiszedett tükör esetleges széthullása, stb. miatt. Tartalmi eltérést csupán a mindkét kiadásban a hetedik és nyolcadik oldalon megjelent hirdetésekben észlelhetünk. Igen sok közülök — hivatalosak és magánhirdetések — nincsen meg a második, illetőleg az első kiadásban és megfordítva. Ezt viszont a későbbben eszközölt második kiadás időbeli eltolódása magyarázza meg: a szerkesztőség elgondolása szerint ugyanis azokat a híreket, vagy hirdetéseket, melyek aktualitásukat veszítették, el lehet hagyni és újakkal felcserélni; így az utánnymott változat még az első kiadást megvásároltak között is vevőre találhat.

KOSSUTH *Pesti Hirlapja* későbbben — legjobb tudomásunk szerint — már nem tüntet fel több lapváltozatot; a második negyedtől kezdődően a szerkesztő és kiadó közös megállapodással annyira fokozott példányszámban állította elő az egyre emelkedő előfizetők és alkalmi vásárlók részére a lapot, hogy nem volt többé szükség utánnymásra.

SZEMZŐ PIROSKA.

Magyar vonatkozás egy XVIII. századi német bibliografusnál. Az 1725-ben frankfurti és lipcsei impresszummal meginduló *Amoenitates Literariae* c. folyóiratszerű vállalkozásban, melyet JO. GEORG. SCHELHÖRN éveken át jórészt egymaga töltött meg bibliográfiai és irodalomtörténeti értekezésekkel és adatközlésekkel, a II. kötet (1730. évi, második, javított kiadását használok) nagyobb terjedelmű értekezést tartalmaz a ritka könyvekről s ezek ritkaságának különböző okairól (*Dissertatio de libris rarioribus et variis raritatis eorum causis*). Itt, a 353. lapon, a hatósági rendelkezésre, vallási érdeket sértő voltak miatt forgalomból kivont könyvek között szerepel egy olyan magyarországi kiadvány, melyet SZABÓ KÁROLY nem ismer s mely tudomásom szerint azóta sem került szóba. Egy barátjára hivatkozva közli SCHELHORN, hogy Kolozsvárott SERVET MIHÁLY tanításaival egyező értelmű, selejtes értékűnek mondott munka jelent meg, melynek az evangélikus vallású bibliográfus még a címét is csak az „absit blasphemia“ szavak kíséretében meri leírni: *Fulmen de coelo delapsum Trinitariorum Deum Trinunum contundens. Anno 1687.* Az *Amoenitates Literariae* szerkesztőjének tudós barátja már hiába kerestette ezt a ritka könyvet Erdélyben is; ha nem szavahihehető erdélyi embertől nyerte volna értesülését, létezését is kétségbevonná, mint ahogy BAYLE híres lexikonja (SOCIN) szerint a socinianusokra Lengyelországban is ráfogták kiűzésük ürügyéül egy *Tormentum throno Trinitatem deturbans* című mű sajtó alá készítését. Semmi okunk rá, hogy az er-

délyi unitáriusokkal kapcsolatban is efféle misztifikációt feltételezünk s így a XVII. századi magyarországi nyomtatványok listájára bátran felvehetjük ezt az elveszett vagy lappangó iratot, bár többet nem tudunk róla, mint hogy 1687-ben Kolozsvárott jelent meg s mint latinnyelvű címéből kitűnik, a Szentháromság dogmáját bírálta unitárius szempontból. Magyarul-e vagy latinul? — a cím latinnyelvűsége nem dönti el teljes bizonyossággal, s így azt a kérdést is függőben kell hagynunk, hogy adatunk a RMK I. vagy II. kötetéhez járul-e szerény kiegészítésül.

WALDAPFEL IMRE.